

УДК 94(476)

**“ТРАКТАТ ПРА ДЗВЕ САРМАТЫ” МАЦЕЯ З МЕХАВА ЯК КРЫНІЦА ПА
ГІСТОРЫІ ЗНЕШНЯЙ ПАЛІТЫКІ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА Ё
КАНЦЫ XIV – ПАЧАТКУ XVI СТ.**

*Людміла Мікалаева
Мінск, Беларусь*

У артыкуле аналізуецца змест трактата Мацея з Мехава “Трактат пра дзве Сарматы”. Робіцца выснова аб магчымасці выкарыстання яго ў якасці цікавай крыніцы па гісторыі знешняй палітыкі Вялікага Княства Літоўскага ў канцы XIV – пачатку XVI ст.

***Ключавыя словы:* крыніцы, знешняя палітыка, Вялікае Княства Літоўскае, Мацей з Мехава**

У ліку крыніц, створаных у XVI ст., якія могуць прыцягвацца для даследавання знешняй палітыкі Вялікага Княства Літоўскага (далей – ВКЛ) у канцы XIV – пачатку XVI ст., некалькі вылучаецца праца Мацея з Мехава “Трактат пра дзве Сарматы”, напісаная

на лацінскай мове. Для напісання дадзенага артыкула намі было выкарыстана выданне гэтага трактата, ажыццёўленае ў 1936 г. Інстытутам гісторыі Акадэміі навук СССР у серыі “Звесткі іншаземцаў аб народах СССР” з уводзінамі, перакладам на рускую мову і каментарыямі С.А. Аннінскага [1].

Твор вылучаецца ўжо тым, што аўтар трактата – не гісторык, а медык і астралаг. Энцыклапедычны артыкул пра яго сведчыць, што Мацей з Мехава (Maciej z Miechowa, Мяхоўскі, Мехавіта, сапраўднае імя Мацей Карпіга) – польскі гісторык, географ, медык, астралаг [2, с. 281]. Нарадзіўся ён у 1457 г. беднай сям’і Станіслава Карпігі ў г. Мехаў каля Кракава. З 1473 г. вучыўся ў Кракаўскім універсітэце, у 1476 г. стаў бакалаўрам, а ў 1479 г. – магістрам вольных мастацтваў. У гэты час пачаў праяўляць схільнасць да медыцыны. У 1480 – 1485 гг. вучыўся за мяжой ва ўніверсітэтах Прагі, Фларэнцыі, Падуі і інш., каля 1486 – 1487 гг. атрымаў ступень доктара медыцыны ў Італіі (найбольш верагодна, у Балоніі [4, с. 66]). З 1500 г. стаў прафесарам медыцыны ў Кракаўскім універсітэце [2, с. 281; 3, С. 2–3]. У 1501–1519 гг. восем (па іншых звестках дзевяць [3, с. 3]) разоў абіраўся рэктарам Кракаўскага ўніверсітэта, прыклаўшы шмат намаганняў для яго росквіту. Стаў вядомы сваёй дабрачыннасцю [5, с. 37]. Быў прыдворным лекарам караля польскага і вялікага князя літоўскага Жыгімонта Казіміравіча і яго брата чэшскага і венгерскага караля Уладзіслава Казіміравіча [3, с. 4]. Шмат увагі надаваў астралагічным даследаванням. Памёр 8 верасня 1523 г. у Кракаве [2, с. 281; 3, с. 4; 4, с. 66].

Нагледзячы на тое, што пры жыцці на радзіме Мацей Мяхоўскі быў больш знакаміты як выдатны лекар, еўрапейскую вядомасць яму забяспечылі зусім не яго даследаванні па медыцыне, а гістарычныя і гісторыка-геаграфічныя працы “Traktatus de duabus Sarmatiis, Asiana et Europiana et contensis in eis” (“Трактат пра дзве Сарматыі і тое, што ў іх знаходзіцца”, 1517, 1521) і “Chronika Polonorum” (“Хроніка палякаў”, 1519, 1521) [2, С. 281–282; 3, с. 5; 4, с. 66]. Першая з іх і стане прадметам нашага аналізу.

“Трактат пра дзве Сарматыі” – гісторыка-геаграфічна-этнаграфічная праца Мацея з Мехава, якая мела надзвычайную папулярнасць. Толькі на працягу XVI ст. яна перавыдавалася 18 разоў [2, с. 282; 4, с. 68]. Трактат неаднаразова перакладаўся з лацінскай на іншыя мовы (нямецкую, польскую, італьянскую і інш.). На рускую мову ўся праца ўпершыню была перакладзена для выдання 1936 г. С.А. Аннінскім [3, с. 8].

У прадмове і першай главе “Трактата” Мацей з Мехава вызначыў галоўную мэту сваёй працы – даць гісторыка-геаграфічнае і этнаграфічнае апісанне дзвюх Сарматыі: Азіяцкай і Еўрапейскай. Такая назва ў той час замацавалася, услед за Пталемеем, за часткамі Усходняй Еўропы, размешчанымі паміж Донам і мерыдыянам Каспійскага мора, з аднаго боку, і Віслай і Донам, з другога [1, с. 46, 47].

Структурна змест працы Мацея з Мехава складаецца з дзвюх кніг. Першая з іх, прысвечаная Сарматыі Азіяцкай [1, С. 47–93], падзелена на тры трактаты: 1) Пра першае з’яўленне татар, іх месцажыхарства і норавы [1, С. 47–68], 2) Пра насельніцтва Азіяцкай Сарматыі да татар – готаў, вандалаў і гунаў (юграў) [1, С. 68–85], 3) Пра гісторыю турак і татар [1, С. 85–93]. Другая кніга, пра Еўрапейскую Сарматыю [1, С. 94–118], утрымлівае два трактаты: 1) Пра Русь, Літву і Жамойць [1, С. 94–112], 2) Пра Масковію і яе паўночна-ўсходнія ўладанні [1, С. 112–118]. Найбольшая колькасць фактаў, карысных для вывучэння знешняй палітыкі ВКЛ у канцы XIV – пачатку XVI ст. маецца ў першых трактатах абедзвюх кніг.

Верагодна, само напісанне “Трактата” таксама было каталізавана знешнепалітычнымі падзеямі. Упершыню ён пабачыў свет у Кракаве ў 1517 г., праз тры гады пасля дзвюх падзей, непасрэдна звязаных са знешняй палітыкай ВКЛ, якія мелі еўрапейскі рэзананс. Размова ідзе пра захоп войскамі вялікага князя маскоўскага Васіля III Смаленска ў канцы ліпеня 1514 г. і іх паражэнне 8 верасня 1514 г. пад Оршай ад значна меншага земскага апалчэння ВКЛ, узмоцненага атрадамі польскіх наёмнікаў. Захоп Смаленска азначаў канчатковую страту раўнавагі сіл ва ўсходнееўрапейскім рэгіёне. З гэтага часу перавага была на баку Вялікага Княства Маскоўскага, якое ў 1514 г. заключыла антыягелонскі саюз з імператарам Свяшчэннай Рымскай імперыі германскай

нацыі Максіміліянам I Габсбургам [6, с. 153]. Імператар, праўда, адступіў ад пагаднення з Масквой ужо ў 1515 г., калі адбыўся знакаміты Венскі кангрэс [7, р. 621]. Трэба адзначыць, што перамога войска ВКЛ пад Оршай разглядалася пры двары караля польскага і вялікага князя літоўскага Жыгімонта Старога як рэванш за страту Смаленска і стварыла магчымасць выкарыстання знешнепалітычнай прапаганды як важнага ідэалагічнага сродка ў справе барацьбы за прыхільнае да ВКЛ меркаванне ў краінах Еўропы і выкрыццё ролі Максіміліяна I у справе распальвання варожасці паміж хрысціянскімі ўладарамі [7, р. 623].

Як адзначыў у прадмове да выдання 1936 г. акадэмік Б.Д. Грэкаў, Мацей з Мехава, несумненна, быў польскім патрыётам, прыхільнікам моцнай цэнтралізаванай улады ў сваёй Айчыне. Ён марыў пра пашырэнне яе межаў, у тым ліку і за кошт рускіх зямель. Разам з тым, ён назіраў аслабленне каралеўскай улады ў Польшчы, пастаяннае павелічэнне тэрыторыі Маскоўскай дзяржавы і яе пераможны наступ на захад [8, с. VII – VIII]. Усё гэта паўплывала на скажэнне, ці по меншай меры, своеасабліваю падачу аўтарам “Трактата” шэрагу фактаў, пра якія ён павінен быў добра ведаць, паколькі быў іх сучаснікам і яны былі агульнавядомымі [8, с. VIII].

Найбольшую цікавасці маюць сведчанні Мяхоўскага аб узаемаадносінах ВКЛ з татарскімі ордамі. У першую чаргу звяртаць на сябе ўвагу трапныя характарыстыкі, дадзеныя аўтарам стэпавікам. Так, ён паведамляе, што татары “не воруют и не терпят воров в своей среде, но жить грабежом, разоряя соседей, для них – величайшее удовольствие и доблесть. Они не знают ни ремесел, ни денег, а меняют вещи одни на другие. ... Татары хитры и вероломны с чужими, но между собой и со своими весьма честны. ...” [1, с. 60]. Мяхоўскі сведчыць, што “татары не могут жить в покое, не делая набегов и нападений на соседей, не унося добычи, не угоняя пленных и скота. Это одинаково свойственно всем татарским ордам, с самого их появления и до сего дня. ...” [1, с. 66].

Не ўсе паведамленні Мацея з Мехава з’яўляюцца бяспрэчнымі. Так, па яго звестках, заволжскі хан Цемір (Цімур), сын Цемір-Кутлуя (Цімур-Кутлуя, Цімур-Кутлуга), быў закліканы вялікім князем літоўскім Вітаўтам і польскім каралём Уладзіславам Ягайлам для дапамогі ў барацьбе з крыжаносцамі Тэўтонскага Ордэна, і храбра змагаючыся, загінуў у баі [1, с. 65]. У іншых крыніцах гэта паведамленне не мае пацвярджэння.

Вялікі блок інфармацыі Мяхоўскі прысвяціў апісанню узаемаадносін ВКЛ з Заволжскай (Вялікай) Ардой у час кіравання польскага караля Яна Ольбрахта і вялікага князя літоўскага, а пазней і караля польскага Аляксандра. Ён паведамляе, што апошні хан Заволжскай (Вялікай) Арды Шыг-Ахмат быў закліканы правіўшымі ў Польшчы і ВКЛ сынамі Казіміра Ягелончыка для дапамогі ў барацьбе з агульным ворагам – ханам Перакопскай (Крымскай) Арды Менглі-Гірээм. У 1500 г. хан Шыг-Ахмат “к началу зимы пришел с 60 000 бойцов; женщин же и детей с ним было свыше ста тысяч. Была суровая и очень холодная зима. Жена его, не вытерпев холода и голода, по тайному зову императора Перекопского, бежала в Перекоп от мужа своего Шиахмета с большой частью войска. Эта убыль бойцов, сильнейший холод, наступательные действия Мендлигера перекопского – привели к тому, что войско Шиахмета было рассеяно, он был разбит и с тремястами коней бежал к Баязету, императору турок. Когда он прибыл в Бялыгород у Понтийского моря, что значит белый замок, он узнал, что по приказу императора Баязета его должны взять в плен. Тогда он стремглав бежал назад с пятидесятью конями и вышел на поля близ Киева. Правитель киевский, узнав о нем через разведчиков, окружил его, захватил и отправил в Вильну к литовцам. Оттуда он несколько раз бежал, его догоняли, схватывали и приводили обратно” [1, с. 65]. Аналагічная трактоўка падзей, што прывялі да знішчэння Вялікай Арды падтрымліваецца і іншымі крыніцамі.

Вызначыў Мацей з Мехава і пэўную вераломнасць Аляксандра ў адносінах да Шыг-Ахмата. Мяхоўскі паведамляе, што калі кароль польскі і вялікі князь літоўскі

Аляксандр “вел генеральный сейм русских в Бресте, по его предложению прибыл туда из Вильны Шиахмет и был торжественно принят королем Александром, вышедшим навстречу ему на милю от города. Затем в Радоме поляки решили отправить его обратно в Татарию за Волгу с несколькими тысячами легковооруженных, а чтобы возвращение его было удобнее и более приемлемо для его соотечественников, послали вперед Казака Солтана, брата Шиахмета. Он прибыл за Волгу и вместе с Альбугеримом царем, дядей Шиахмета, стал ждать в родной им земле Чагадайской.

Между тем Шиахмет, идя в Литву для отправки воинов, был снова схвачен литовцами по наущению Мендлигера, императора Перекопского, и заключен в Ковно, крепости близ Балтийского моря...” [1, с. 66].

Цікавыя звесткі ўтрымлівае “Трактат” і па ўзаемаадносінах ВКЛ з Крымскім ханствам. Мяхоўскі паведамляе пра саюз хана Тахтамышы, які, па звестках аўтара “Трактата”, правіў у Крыме, з вялікім князем літоўскім Вітаўтам і іх сумеснюю барацьбу супраць Цімур-Кутлуя [1, с. 91]. Трэба адзначыць, што ў час Тахтамышы Перакопская Арда яшчэ не выдзелілася са складу Залатой Арды. Мацей з Мехава лічыў хана Сайід Ахмада сынам Тахтамышы, хаця той быў унукам апошняга. На старонках “Трактата” знайшла адбітак барацьба паміж ханамі Сайід Ахмадам і Хаджы-Гірээм за ўладу над Крымскім юртам, перамога ў ёй пачынальніка дынастыі Гірэяў [1, с. 91]. Зноў на старонках “Трактата” знаходзім сведчанне непаслядоўнасці кіраўніцтва ВКЛ у дачыненні да сваіх татарскіх контрагентаў. Мяхоўскі паведамляе, што, калі хан Сайід Ахмад накіраваўся ў ВКЛ за дапамогай, то быў захоплены ў палон разам з сям’ёй і заключаны ў замку ў Коўне, дзе і памёр падчас кіравання караля польскага і вялікага князя літоўскага Казіміра Ягайлавіча [1, с. 91].

Мяхоўскі паведамляе, што пасля смерці Хаджы-Гірэя яго наступнікам стаў старэйшы з сыноў, Айдар. Але адзін з малодшых сыноў, Менглі-Гірэй, з дапамогай турэцкага султана ўзурпіраваў уладу ў Крыме [1, с. 91]. Пасля смерці Менглі-Гірэя засталася дзевяць сыноў, старэйшы з якіх, Мехмед-Гірэй, быў ханам падчас напісання “Трактата” [1, с. 92]. Характэрная наступная характарыстыка крымчакоў, дадзеная Мяхоўскім: “...перекопские татары ...не потеряли прежней своей хищности и дикой жестокости, присущей скорее зверям, живущим в полях и лесах, чем жителям городов и сел. В иные годы они делают нападения, опустошают и грабят Россию, Литву, Валахию, Польшу, а по временам и Московию” [1, с. 92].

Шэраг цікавых звестак, маючых адносіны да знешняй палітыкі ВКЛ, можна знайсці і ў першым трактатце другой кнігі. Не застаўся па-за ўвагай аўтара саюз ВКЛ з Польшчай, замацаваны шлюбам вялікага князя літоўскага Ягайлы з дачкой польскага і венгерскага караля Людовіка Ядзвігай. Мацей з Мехава, несумненна, сімпатызаваў вялікаму князю літоўскаму Вітаўту, якога называў “князь замечательной доблести” [1, с. 99], “человек энергичный и смелый в бою” [1, с. 103]. Побач з рэальнымі заслугамі Вітаўта па падпарадкаванні Смаленскага княства, Мяхоўскі прыпісаў яму таксама далучэнне да ВКЛ Пскова і Ноўгарада [1, с. 103], што не пацвярджаецца вядомымі зараз крыніцамі. Мацей з Мехава адзначыў актыўную ўсходнюю палітыку Вітаўта ў дачыненні да татарскай арды, змясціў і паведамленне пра яго паражэнне ад татар у бітве на р. Ворскле [1, с. 103 – 104]. Разам з тым, ініцыятыву ў справе атрымання Вітаўтам каралеўскай кароны Мяхоўскі прыпісваў імператару Сігізмунду Люксембургу, які такім чынам жадаў пасварыць Вітаўта з Уладзіславам Ягайлам.

Мяхоўскі адзначыў абвастэрэнне ўзаемаадносін ВКЛ з Польшчай падчас кіравання вялікага князя літоўскага Свідрыгайлы і страту апошнім трона ў ВКЛ у барацьбе з Жыгімонтам Кейстутавічам, якога падтрымала Польшча [1, с. 104].

Падчас кіравання ў ВКЛ Казіміра, Аляксандра і Жыгімонта Старога Мацей з Мехава адзначае толькі страты на карысць Масквы Ноўгарада і Пскова, якія ВКЛ рэальна не належалі, а таксама Мажайскага і Смаленскага княстваў [1, с. 105].

Такім чынам, “Трактат пра дзве Сарматы” ўтрымлівае гістарычныя звесткі аб падзеях знешнепалітычнага характару, дае іх часам суб’ектыўную трактоўку і з’яўляецца

цікавай самабытнай крыніцай. Вялікая колькасць фактаў, зафіксаваная на падставе ўласных нататак аўтара, надае працы выключную вартасць.

1. Меховский, М. Трактат о двух Сарматиях/ М. Меховский; введение, перевод и комментарии С.А. Аннинского, вступ. статья Б.Д. Грекова. – М.–Л. : Изд-во АН СССР, 1936. – X, 288 с.
2. Семянчук, А. Мацей з Мехава/ А. Семянчук// Вялікае княства Літоўскае. У 2 т./ Рэдкал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш.; Маст. З.Э. Герасімовіч. – Мінск : БелЭН, 2005–2006. – Т. 2. Кадэцкі корпус – Яцкевіч. – 792 с.: іл.
3. Аннинский, С.А. Введение/ С.А. Аннинский// Меховский, М. Трактат о двух Сарматиях/ М. Меховский; введение, перевод и комментарии С.А. Аннинского, вступ. статья Б.Д. Грекова. – М.–Л. : Изд-во АН СССР, 1936. – С. 1–40.
4. Семянчук, А.А. Беларуска-літоўскія летапісы і польскія хронікі: вычэбны дапаможнік / А.А. Семянчук. – Гродна : ГрДУ, 2000. – 163 с.
5. Белазаровіч, В.А. Гістарыяграфія гісторыі Беларусі : дапаможнік / В.А. Белазаровіч; пад агульн. рэд. І.П. Крэня, А.М. Нечухрына. – Гродна : ГрДУ, 2006. – 346 с.
6. Опись архива Посольского приказа 1626 года / Подгот. к печ. В.И. Гальцов, под ред. С.О. Шмидта. – М. : ЦГАДА, 1977. – Ч. 1. – 416 с.
7. Historia dyplomacji Polskiej (połowa X – XX w.): W 5 t. / Polski Instytut Spraw Międzynarodowych. Pod red. G. Łabudy. – Warszawa : PWN, 1982. – Т. 1: połowa X w. – 1572/ М. Biskup, K. Gorski, Z. Kaczmarczyk, G. Łabuda, Z.N. Nowak, K. Zelewski. Pod red. M. Biskupa. – 875 s.
8. Греков, Б.Д. Предисловие/ Б.Д. Греков// Меховский, М. Трактат о двух Сарматиях/ М. Меховский; введение, перевод и комментарии С.А. Аннинского, вступ. статья Б.Д. Грекова. – М.–Л. : Изд-во АН СССР, 1936. – С. VII–X.